

Kulturmiljöprogram Emmaboda kommun
Grimsgöl



Läsanvisning för områdesbeskrivning i kulturmiljöprogram

Emmaboda kommuns reviderade kulturmiljöprogram färdigställdes 2016 och består av 65 områdesbeskrivningar, en för varje miljö som inventerats inom projektet. Inom projektet har även GIS-information avsedda för kommunens handläggarkartor tagit fram. Fördelningen av antalet miljöer mellan socknarna ser ut som följande: Algutsboda socken - 19 miljöer, Långsjö socken - 19 miljöer och Vissefjärda socken - 24 miljöer. Därutöver har områdesbeskrivningar även tagits fram för tätorterna Lindås och Emmaboda. Nedan följer en beskrivning av områdesbeskrivningarnas upplägg och anvisningar hur de bör läsas.

Kartan

Områdesbeskrivningarna inleds med en karta över den aktuella miljön med olika markeringar som ger information om området och dess kulturhistoriska värden – huvudområde, kärnområde, fornlämningar och övrig kulturlämning.

- *Huvudområden* är områden med kulturhistoriska värden. De bidrar till förståelsen för området, genom att belysa ortens landskapliga förutsättningar och bredare historiska utveckling. I nästan alla bymiljöer finns områden i byns utkant som historiskt haft ekonomisk betydelse, som exempelvis madängar med madhus, fiskevatten, kvarnplats eller andra områden som besitter kulturhistoriska värden.
- *Kärnområden* är mindre områden inom miljön med särskilt höga kulturhistoriska värden, med koncentrationer av kulturhistoriskt värdefulla byggnader, fornlämningar och/eller landskapsobjekt.
- *Fornlämningar eller potentiella fornlämningar* anger ett utdrag av de lämningar som finns registrerade i Riksantikvarieämbetets fornlämningsregister, (FMIS). De lämningar som redovisas på kartan har någon av följande antikvariska bedömningar i FMIS; "fornlämning", övrig kulturhistorisk lämning" eller "bevakningsobjekt". Fornlämningar skyddas av Kulturmiljölagen (KML 2 kap). Fornlämningar får inte rubbas, tas bort, täckas över eller på annat sätt ändras eller skadas utan tillstånd från länsstyrelsen. Det gäller även det s.k. fornlämningsområde som omger varje fornlämning, Riksantikvarieämbetet eller länsstyrelsen beslutar om vad som är fornlämning och fornlämningsområde.
- *Övrig kulturlämning* anger andra kulturhistoriska objekt och lämningar som upptäckts i samband med inventeringsarbetet, men som inte är registrerade i FMIS, exempelvis en vällagd stenmur, odlingsrösen, en husgrund, en bråttugn eller en förfallen byggnad.

Kulturhistorisk värdeklassning

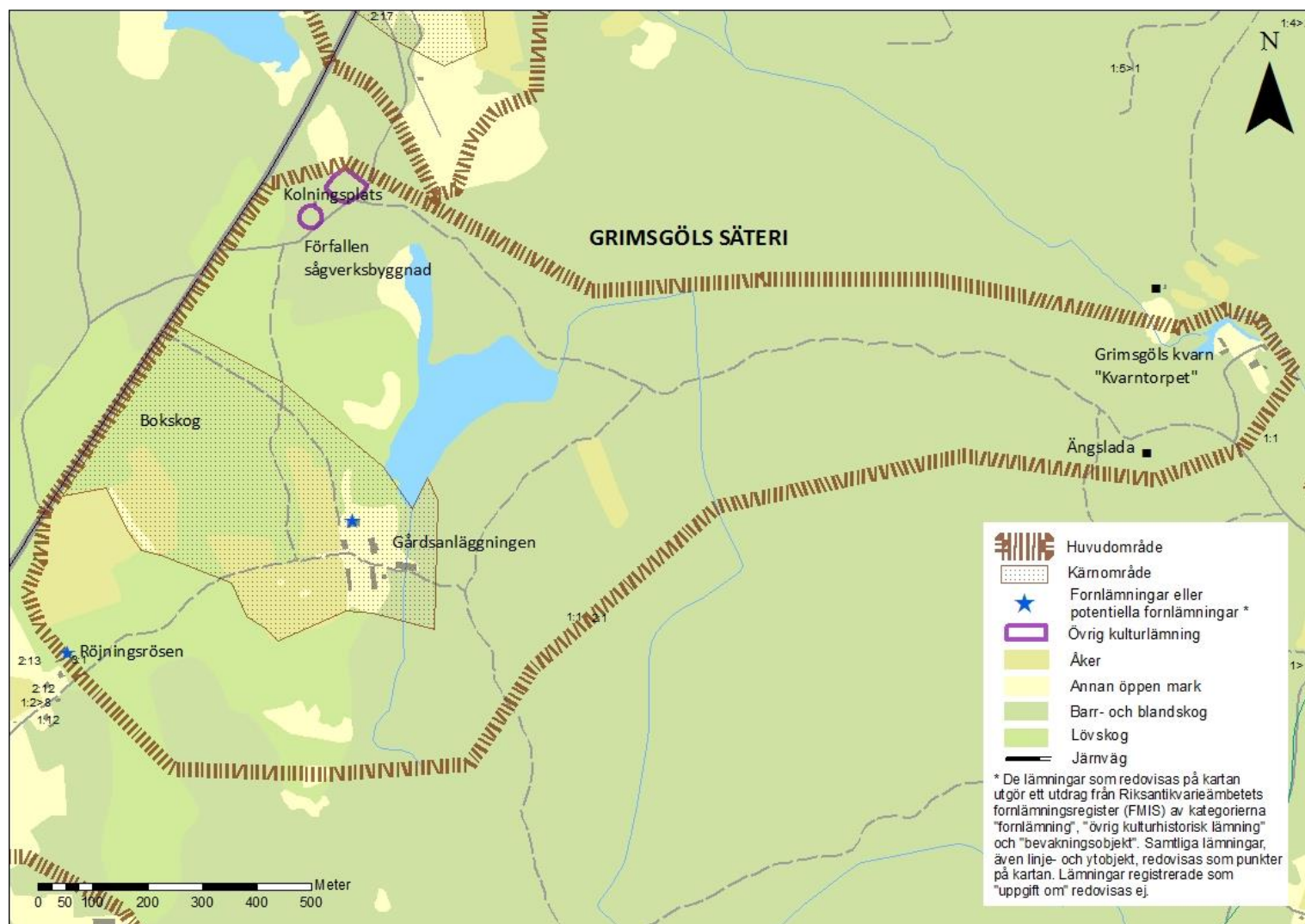
Under kartan anges vilken *kulturhistorisk klassning* miljön har i skala 1-3. Värdeklassningen är kopplad till huvudområdet, med undantag av Lindås och Emmaboda där klassningen istället knutits till respektive kärnområde.

- Klass 1 - miljön har höga kulturhistoriska värden ur ett regionalt eller nationellt perspektiv. Här ingår de områden som utgör miljöer av riksintresse för kulturmiljövården och som är skyddade av Miljöbalken, de nationellt uppmärksammade glasbruksorterna och platser tydligt förknippade med författaren Vilhelm Moberg samt ett fåtal andra miljöer som är av mycket stort kulturhistoriskt värde för kommunen.
- Klass 2 - miljön har höga kulturhistoriska värden ur ett kommunalt perspektiv.
- Klass 3 - miljön har ett visst kulturhistoriskt värde och är intressant ur ett kommunalt eller lokalt perspektiv. Ofta finns det omständigheter i miljön som otydliggjort dess kulturhistoriska värden, exempelvis igenväxning av odlingslandskapet, ombyggda eller moderniserade byggnader, riven bebyggelse.

I den efterföljande färggrutan redovisas miljöns anknytning till kulturmiljöprofilens teman, vilket illustrerats med block i olika färger.

Själva texten i områdesbeskrivningarna inleds med en ingress, vilken utgör en sammanfattande värdebeskrivning av miljön där de viktigaste värdena omnämns. Därefter följer en övergripande beskrivning av huvudområdet och objekt av särskilt värde som ligger inom detta, det vill säga utanför kärnområdet, samt en värdebeskrivande text om kärnområdet med de objekt som ligger inom detta. Textavsnittet avslutas med en litteraturlista.

Därefter följer tre punktlistor; "Särskilt värdefulla karaktärsdrag, områden och objekt", redovisning av "Befintligt skydd" som miljön och "Antikvariska rekommendationer och förslag till skydd". Områdesbeskrivningarna avslutas med historiska kartor stort antal nytagna bilder med bildtexter som i stor utsträckning innehåller fastighetsbeteckningar.



GRIMSGÖL

Klass 2

Läckebyån som resurs: Kvarntorpet med bostadshus, ekonomibyggnader och lämningar efter kvarnbyggnaden.

Skogslandets jordbruk: Säteri med mangårdsbyggnad, arrendatorsbostad, gårdsmejeri, magasin och övriga ekonomibyggnader. Trädgårdsanläggning, engelsk park. Åkrar med stenmurar och odlingsrösen, ängs- och hagmark. Boskog.

Skogen som resurs: F.d. sågverk. Plats för kolning.

Grimsgöl är det enda säteriet i Emmaboda kommun och utgör även en av de största jordegendomarna i kommunen. Gården med huvudbyggnad från 1860-tal med tillhörande flygelbyggnader och ekonomibyggnader är representativ för sin typ. De

välhållna gårdsbyggnaderna ligger samlade i ett öppet odlingslandskap med flera äldre landskapselement bevarade. I skogarna kring gården finns ännu spår kvar efter de olika verksamheter, utöver jordbruk, som bedrivits av gården, såsom såg och kvarn. Den stora bokskogen ger en särskild karaktär åt området.

Huvudområdet är beläget i anslutning till Grimsgöls säteri, strax norr om Långasjö kyrkby. Grimsgöl säteri utgör en av de största jordegendomarna i kommunen och var ett av de sju hemman i Långasjö socken som vid medeltidens slut innehades av Växjö domkyrka.¹ Omkring 1530 indrogs gården till Kronan, men år 1638 köpte Claude de Laval gården, som från denna tid kan betraktas som ett säteri. Grimsgöl är det enda säteriet i Emmaboda kommun. Gården ägs idag av tre systrar, varav två är bosatta på gården, och har varit i familjens ägo sedan 1928.

Infartsvägen till gården från väg 120 går igenom "Bokhultet", den sammanhängande bokskog om ca 20 ha som breder ut sig väster om gården och ger prägel åt området.² Den åkermark som ligger i anslutning till gårdsbebyggelsen har i stort samma utbredning som i början av 1800-talet och kantas av vällagda stenmurar. Odlingslandskapet bryts upp av åkerrenar, röjningsrösen och mindre bestånd av lövskog. Delar av ängs- och hagmarken hålls ännu öppna genom bete. I utmarkerna som omger gården har det funnits ytterligare odlingsmark i form av bl.a. mossodlingar, vilka idag är igenväxta.

Till gården har hört omkring 13 torp som varit belägna på utmarkerna, vilka idag endast kan anas som stengrunder och genom benämningar av platserna på kartorna.³ En plats där det ännu finns bebyggelse kvar är "Kvarntorpet", en plats nordost om säteriet, intill bäcken som från Löften och Harebosjön rinner till Törn. På denna plats anlades omkring 1740-talet en kvarn hörande till Grimsgöl (Kvarntorpet 1:1). En stenmurskantad väg leder fram till platsen där det idag finns en samlad gårdsmiljö med mangårdsbyggnad (1914) och tillhörande ekonomibyggnader. Grimsgöls kvarn var en av de mera betydande kvarnarna i Långasjö, med ganska god vattentillgång. Vattnet, som utgjorde driftkraften kom från sjön Löften och Harebosjön och bildade vid Grimsgöls kvarn ett vattenfall på 6 meter. Förutom kvarn drevs även en såg och stickspånshyvel. Här fanns även en turbin med generator. Grimsgöls kvarn var i bruk fram till 1952. Kvarnmaskineriet såldes till ny kvarn i Långasjö by och själva kvarnbyggnaden brann ned på 1960-talet.⁴ Man kan ännu se lämningar efter kvarnen i vattendraget.

Norr om gården ligger ett f.d. såghus (Harebo 2:3). Byggnaden är idag förfallen och omgivningarna är igenväxta. Sågverket drevs av ägaren till Grimsgöls gård, Helgo Jacobsson, och var verksamt fram till 1950-talet. De vällagda stenmurarna som kantar de slingrande skogsvägarna är spår efter

¹ Gården hade troligen kommit i domkyrkans ägo genom en donation.

² Bokskogen planterades troligen omkring 1800-talets mitt.

³ Det har funnits flera smedjor på gården. Den siste gårdssmeden bodde i "Sandlycketorpet" som låg nordost om säteriet. Den odlingsmark som ännu ligger kvar på platsen kallas på kartan för "Smedlyckan". Där "Lundatorpet" låg benämns åkrarna ännu som "Lundaåkrarna".

⁴ Under 1960-talet anordnades en dansbana på platsen där kvarnen legat av den dåvarande ägaren.

de åkrar i området som ännu var brukade vid 1900-talets mitt. I området fanns under krigsåren på 1940-talet och en bit in på 1950-talet även en omfattande kolning.⁵ Idag ses inga spår efter denna verksamhet.

På gården fanns längre tillbaka, under sent 1800-tal, en stärkelsefabrik. Tillverkningen skedde i en byggnad som låg på den plats där ladugården ligger idag.

Själva herrgården, med sina gamla anor, är markerad som övrig kulturhistorisk lämning, med RAÄ-nummer Långsjö 19:1, i det tidigare fornlämningsregistret.

Kärnområde Grimsgöl

Kärnområdet formas kring gårdsbebyggelsen och de närmast omgivande inägorna. Gården har ett öppet läge intill sjön Grimsjögol. Intill sjön ligger ett enkelt badhus, vilket ersatt ett äldre mer pampigt badhus. Landskapet är flackt och öppet närmast gårdsbebyggelsen med inslag av lövträd. Åkrarna intill byvägen kantas av vällagda stenmurar. Gården omges av trädgård med fruktträd, grusgång och gräsrundel med fontän. Norr om huvudbyggnaden finns en engelsk park om ca 5000 m² med gräsytor, häckar och slingrande grusgångar.

Gårdsbilden är symmetrisk till sin form och gårdens byggnader är tydligt uppdelade i mangårds- och en fägårdsdel. Dagens mangårdsbyggnad (1864) uppfördes efter att det tidigare bostadshuset eldhärjats på 1860-talet och har därefter renoverats under 1930- och 1970-talen. Huset har en sexdelad planlösning med en mindre kökstillbyggnad. Hallen och salen har fina målerier. Huvudbyggnaden flankeras mot väst av ett äldre spannmålsmagasin (1700-tal) i två våningar, på vilket gårdens vällingklocka (1824) finns och mot öst av ett f.d. gårdsmejeri (ca 1900). Samtliga byggnader framstår som välbevarade med flera äldre byggnadsdetaljer. I mejeribyggnadens förlängning ligger en f.d. arrendatorsbostad (ca 1900). Mangårdsdelen har varit avdelad med ett staket, idag endast stenstolpar och en häck.

Gårdens övriga ekonomibyggnader ligger samlade söder om mangårdsbyggnaden och nås via en separat avfart från infartsvägen. Intill den idag gräsbevuxna gårdsplanen ligger två långsträckta, parallella ekonomibyggnader (1800-tal) uppförda i skiftesverk. Den västra byggnaden (stall och vagnskjul) har ännu ett tegeltak, medan den östra byggnaden (lada och vagnskjul) har plåttak. En bit österut ligger ladugården (ca 1900), vilken är uppförd i sten. På gården fanns djur fram till 1960-talet. Ekonomibyggnaderna framstår som mycket välhållna.

⁵ Kolmilorna anlades på platsen där den gamla badplatsen legat innan sjösänkningen. Kolen såldes via Texaco under namnet "Grimsgölskol" och fraktades från kolningsplatsen till Emmaboda järnvägsstation där den lastades på kolvagnar.

Betydelsefulla karaktärsdrag, områden och objekt

- Den symmetriska gårdsstrukturen vid Grimsgöls säteri, med infartsvägar och byggnader tydligt grupperade och åtskilda i en mangårds- och en fägårdsdel.
- Traditionell och enhetlig utformning av Grimsgöl säteris gårdsbebyggelse med byggnader övervägande från 1700- och 1800-talet. Byggnaderna har bevarad karaktär med ursprungliga byggnadsdelar.
- Den engelska parkanläggningen norr om huvudbyggnaden och kontakten med Grimsjögöl i landskapet.
- Delvis bevarad kvarnmiljö med bostadshus och tillhörande ekonomibyggnader samt grund efter kvarnbyggnaden.
- Äldre, grusbelagda vägdragningar i huvudområdet, kantade av vällagda stenmurar och träd.
- De kulturpräglade öppna åker-, ängs- och hagmarkerna i gårdens närhet med lövträdsbestånd, odlingsrösen och stenmurar. Öppenheten är viktig.
- Bokskogen.

Befintligt skydd

- Fornlämningar skyddas av Kulturmiljölagen (KML 2 kap). En ny lag trädde i kraft 1 januari 2014, vilken bl.a. innebär att *lämningar efter människors verksamhet under forna tider, som har tillkommit genom äldre tiders bruk och som är varaktigt övergivna*, samt *tillkommit innan år 1850*, är skyddade. Detta medför att till exempel alla torp-/kvarnlämningar uppförda innan 1850 numera är skyddade. Fornlämningsregistret är under bearbetning. De på kartan med blå stjärnor markerade fornlämningarna utgår från bedömningar gjorda utifrån den tidigare Kulturminneslagen, fornminnesregistret, fornsök. Fornlämningar får inte rubbas, tas bort, täckas över eller på annat sätt ändras eller skadas utan tillstånd från länsstyrelsen. Det gäller även det s.k. fornlämningsområde som omger varje fornlämning, Riksantikvarieämbetet eller länsstyrelsen beslutar om vad som är fornlämning och fornlämningsområde.
- Grimsgöls säteri utgör en utpekad miljö i det politiskt antagna Emmaboda kommuns kulturminnesprogram 1984. Utpekade byggnader i dessa bebyggelseområden ska betraktas som särskilt värdefulla ur kulturhistorisk synpunkt och omfattas därmed av förvanskningförbud enligt Plan- och Bygglagen. (PBL 8 kap 13 §).
- Alla byggnader omfattas av varsamhetskravet i Plan- och Bygglagen. Detta innebär att ändring av en byggnad alltid ska utföras varsamt, så att man tar hänsyn till byggnadens karaktärsdrag och tar tillvara byggnadens tekniska, historiska, kulturhistoriska, miljömässiga och konstnärliga värden. (PBL 8 kap 17 §). Varsamhetskravet gäller både exteriört och interiört.

- Särskilt värdefulla byggnader och områden får inte förvanskas (PBL 8 kap 13 §). Även underhållet av en byggnad ska anpassas till dessa värden och till omgivningens karaktär (PBL 8 kap 14 §).
- Värdefulla småmiljöer i jordbrukslandskapet, som till exempel åkerholmar, odlingsrösen, stenmurar och alléer, omfattas av biotopskydd enligt miljöbalken. Det innebär att de inte får tas bort eller skadas. (MB, 7 kap)

Rekommendationer och förslag till skydd

- Kärnområdena är känsliga för förändringar och bör betraktas som kulturhistoriskt särskilt värdefullt bebyggelseområden enligt Plan- och bygglagen (PBL 8 kap 13 §). Fastighetsägare bör informeras om detta och vad det innebär. Områdena och deras byggnader får förändras, men inte rivas eller förvanskas. Husen ska underhållas så att de särskilda värdena och byggnadernas ursprungliga karaktär bevaras. Fasad- och takmaterial, utförande och kulörer samt äldre detaljer som dörrar och fönster bör bevaras, såtillvida det inte handlar om rena skyddsåtgärder, ex. täckning av överloppsbyggnader med plåttak.
- Inom kärnområdena bör nybyggnader och tillbyggnader anpassas till områdenas kulturmiljö vad gäller placering, skala, material och färgsättning. Mer omfattande förändringar inom kärnområdet bör föregås av en antikvarisk förundersökning. Vid lovgivning och planläggning bör särskild antikvarisk hänsyn tas i dessa områden, vilket kan motivera att särskilda antikvariska kunskapsunderlag upprättas.
- Det är önskvärt att planbestämmelser, d.v.s. detaljplan eller områdesbestämmelser, upprättas för alla kärnområden. I områdesbestämmelserna bör en generell lovplikt införas för rivning, för åtgärder som avsevärt påverkar befintliga byggnaderna yttre utseende samt för åtgärder avseende ekonomibyggnader. Bebyggelsens kulturhistoriska värden bör i områdesbestämmelserna skyddas genom varsamhetsbestämmelser eller skyddsbestämmelser.
- Huvudområdets öppna odlingslandskap har kulturhistoriskt bevarandeintresse. Åkerbruk, betesdrift samt skötsel av landskapselement i området bör främjas, i synnerhet i områden nära den kulturhistoriskt värdefulla bebyggelsen, fornlämningar och andra kulturhistoriskt värdefulla landskapselement som stenmurar och rösen.
- Gamla vägar inom huvudområdet bör värnas vad gäller sträckning, bredd och detaljer som hör vägmiljön till. Grusvägar bör ej asfalteras eller ytterligare dras om.
- En dokumentation av gårdens bebyggelse är önskvärd.



Mangårdsbyggnaden och ekonomibyggnaderna vid Grimsgöls säteri, Grimsgöl 1:1.



Ovan t.h: Infartsvägen mot Grimsgöl passerar genom bokskogen.

*Ovan: Flera av vägarna i området kantas av stenmurar.
T.h: Den öppna odlingsmarken närmast gården.*





Gårdsbebyggelsen sedd från gårdsplanen i söder. Huvudbyggnaden ses i mitten flankerad av magasinet och lada (utanför bild) till vänster samt mejeri, arrendatorsbostad och lada i följd till höger.



Huvudbyggnaden uppförd 1864.



Spannmålsmagasin från 1700-talet med vällingklocka.



F.d. gårdsmejeri.



F.d. arrendatorsbostaden.



De två parallella ladorna med stall och vagnskjul.



Ladugården av sten.



Ladorna är byggda i skiftesverk.



På ladorna, liksom övriga byggnader, finns flera äldre byggnadsdetaljer bevarade.



Såghuset, Harebo 2:3.



Stenmurar anger tidigare åkermark.



Kvarntorpet 1:1, bostadshuset.



Kvarntorpet 1:1, ladugården. Intill ån som rinner bakom ladugården låg tidigare Grimsgöls kvarn.

Referenser

Elgqvist, Eric, 1938, *Långasjö. Försök till en sockenbeskrivning*. Långasjö sockens fornminnes och hembygdsförening.

Kulturminnesvårdsprogram för Emmaboda kommun, 1984.

Vejde, P G, 1978, *Gård och By i Långasjö Socken*. Långasjö Hembygdsgrupp.

Träskoposten nr 1, 2010.

Träskoposten nr 4, 2013.

Lantmäteriets historiska kartor.

Riksantikvarieämbetets Fornsök.

